

Solva.

Írta: Dr. KUZSINSZKY BÁLINT.

Magyarország római korát nem értjük, ha nem ismerjük azokat az állapotokat, melyeket a rómaiak itt találtak, mikor Pannoniát elfoglalták. A római hódítás nem jelentett tabula rázat, legkevésbé Pannónia azon részében, a Drávától északra, melyet a rómaiak nem is mindjárt kezdetben szállottak meg. Igazán nem is tudjuk, mikor történt ez, A római történetírók teljes hallgatása arra mutat, hogy ehhez már nem kellettek háborúk, melyeket érdemes lett volna följegyezni. Ezért nem is siettek a rómaiak a Dunántúlt egész terjedelmében katonailag megszállani. Ők lassan előrenyomulhattak, mivelhogy nem igen találtak ellentállásra. Régebben azt hittük,¹ hogy pld. Aquincum vidéke csak a II. század elején, Trajanus alatt került római kézbe, de ha ma úgy tudjuk, hogy az első római csapatok még I. Claudius alatt (Kr. u. 41-54) érték el a Dunát és Aquincum már akkor egy segédcsoport táborhelye lett, még mindig több, mint félszázad múlt el azóta, hogy Pannónia megszállását délen, a Száva mentén még Kr. születése előtt Augustus megkezdette.

A rómaiaknak még kevesebb oka volt tehát nálunk, mint esetleg másutt, hogy a bennszülött lakosságot bántsák; ez nem is állhatott seholsem érdekükben, mert hiszen ki művelte volna a földet, ki fizetett volna adót és állított volna katonát? Máskülönben sem voltak türelmetlenek a római hódítók. A bennszülöttek továbbra is megtarthatták szokásaikat, sőt nyelvüket és ha ezek idővel megváltoztak, ez éppen a római civilizáció fölényét mutatta, mely békés utón is el tudta érni a római kultúra elterjedését az egész római birodalomban.

Látszólag szintén a római politika konciliáns irányát mutatja az az eljárás, melyet az alattvalók régi politikai intézményeivel szemben követtek, de ez már inkább szükségből történt. A rómaiak tulajdonképpen nem tehettek mást, mint hogy azokhoz alkalmazkodjanak és ezáltal saját állami céljaikra felhasználják. Épp ezért nem is jártak el mindenütt egyformán.

A római provinciák berendezésénél bizonyára nem a katonai intézkedések okoztak nehézséget, mint inkább a közigazgatás megszervezése. Itália városi kerületekre volt osztva és ilyenekből állottak a keleti provinciák is, ahol régtől fogva virágzó városok voltak, a római hódítás előtt mindegyik egy-egy állam, mely teljes szuverenitást élvezett. Midőn a rómaiak ezt kevés kivétellel természetesen megsemmisítették, a városok önkormányzata továbbra megmaradt és ez látta el minden városban és a hozzácsatolt területen a közigazgatást. Csak éppen a provincia egész területét kellett így a városok között szétosztani.

¹ Salamon, Budapest története I, 170. 1.

A rómaiak persze ugyanezen alapon szerették volna az egész római birodalmat berendezni és mindent el is követtek, hogy ahol nincsenek még városok, ilyenek keletkezését előmozdítsák. De ez nem ment oly könnyen, legalább is idő kellett hozzá. Még Itáliában is sokáig tartott, míg a régi városokból római jogú városok (municípiumok) lettek, amelyekre a közigazgatást rá lehetett bízni. Jórészt ezért is történt egészen új városok (coloniák) alapítása. Ami már Itáliában ezt a fejlődést megnehezítette, abban állott, hogy Itália népessége eredetileg néptörzsekre oszlott, melyek önálló törzsterületeket vagy megyéket (Gaugemeinde) alkottak és Rómának ezeket mint a sabinokat, marsusokat kellett a kolonizáció által városi territóriumokká átalakítani.¹

Ez a törzsszervezet azonban még jobban ki volt alakulva és majdnem kizárólagos volt ott, hol kelták laktak. Észak-Itáliában sem tudtak azért a rómaiak mást tenni, mint a törzseket ugyanilyen módon bekebelezni a római községekbe. Sőt amikor 100 év múlva az Alpeseken túl a gallok földjéből először Gallia Narbonensis provinciát megalkották, ott is az allobrogok területéből lett colonia Vienna (Vienne), az Arecomici 14 községét pedig Nemausus (Nîmes) kolóniához csatolták. Ez persze csak úgy volt lehetséges, ha a gallok a római polgárjogot (legalább a latin jogot) megkapták.² Egyedül a Vocontii törzse, mely Rómával szövetséget köthetett, maradt továbbra idegen és ezért régi törzsszervezetét megtartotta. Ami azonban ezúttal még kivétel volt, általános lett a három Galliában (*trés Galliae*), melyekkel Julius Caesar hódításai révén a római birodalom gyarapodott. A római jog adományozása elmaradt, de annyi kolónia sem jött létre, melyekhez az összes törzseket attribuíálni lehetett volna. Nem is volt kezdetben több kolónia Galliában, mint Lugdunum (Lyon) és colonia Julia Equestris (Nyon), később pedig, Augustus alatt, még csak egy harmadik, Treviri (Trier) jött hozzá.

Ilyenfórmán csakugyan nem volt mást tenni, mint a néptörzsek autonómiáját továbbra meghagyni és aszerint az egész Gallia közigazgatását berendezni. Julius Caesar az egyes néptörzseket, melyek mindegyike külön területen lakott és független állami életet élt, *civitates* néven említi és még 80 olyan civitást ismer, melyek az egyes törzsek nevéi viselik, pl. Haedui, Arverni. Megtudjuk továbbá, hogy szétszórtan, nyílt helyiségekben laktak, hol a házak nem voltak összeépítve, mint a városokban. Csakhogy ezen pagusok és vicusok mellett bizonyára nem hiányzott egy civitas területén sem legalább egy-két megerősített hely, többnyire dombtetőkön, u. n. *oppida*, melyek veszély esetén menedéket nyújtottak és az egyik legalább a civitas központjául szolgált.

Ezeken az állapotokon nem sokat változtathatott azután Augustus sem, mikor Galliát organizálta és a civitásokat megszervezte. Mindenesetre tőle függött, hogy hány civitásra osztja be Galliát és ezért a határokat újra pontosan körül kellett írni. Azt látjuk ugyanis, hogy számuk kevesebb lett, mint volt, mindössze 64 lehetett, amelyek közül 17 esett Aquitaniára, 25 Lugdunensisre és 22 Belgicára. És meg kellett állapítani minden civitas központját, azokat a helyeket, ahol az egész törzs hatóságai székeltek. Hogy pedig az összes civitásoknak közös központja legyen, Lugdunumban Róma és Augustus oltáránál gyűléseket tartottak, melyeken az összes galliai civitások képviselői megjelentek.

¹ Schulten, Die peregrinen Gaugemeinde S. 492.

² Kornemann, Zur Städteentstehung S. 17.

Lugdunum azonban római kolónia volt, még pedig olyan kolónia, melyet odatelepített veteránusok alapítottak és természetesen mindnyájan római polgárok voltak. Ellenben a civitas mindig idegen törzsközösség maradt, melyet legfőlegb csak úgy lehetett, volna a kolóniával egyesíteni, ha előbb megsemmisítik, amint ez kezdetben Itáliában történt. Galliában éppen az a jellemző, hogy a civitasok fennmaradtak, megtartották területüket és hatóságaikat és ha a központjuk, mint Lugdunum, római kolónia volt, a kettőnek nem lehetett több köze egymáshoz, mint az, hogy a civitas hatóságai ugyanazon helyen székeltek, ahol a kolóniáé. Épp így kellett lenni még ott is, hol a civitas központja lett idővel római jogú várossá, mint pl. colonia Treverorum (Trier), mely eredetileg a civitas Treverorum központja volt és az is maradt, de amikor kolónia lett, kivált a civitásból és a kettő, colonia és civitas egymás mellett fennállott.

Nem lehetett tehát szó attribúcióról Helvéciában sem, mint Mommsen gondolta.¹ Itt a két római főhely, Augusta Baurica (Áugst) és Aventicum (Avenches), kelta fálvkból alakultak át római kolóniákká, az előbbi Augustus alatt, a másikat Vespasianus tette meg itáliai mintára való várossá, „Indess – mondja tovább Mommsen – ward dabei ihr bisheriges Verhältnis zu dem betreffenden Gau keineswegs gelöst, sondern vielmehr was von diesem nicht zum Weichbild der Colonie kam, zu derselben in ein *abhängiges* Verhältnis gebracht: wahrscheinlich nach dem Vorbild der Stellung, in welche die Völkerschaften auf dem südlichen Abhang der Alpen zu den benachbarten norditalischen Städten gekommen waren”. Dacára ennek fennmaradt volna Mommsen szerint a „Gaugemeinde” is, „die sich von jenen regieren lassen und bei ihnen Recht nehmen musste”. De éppen ez a függő, alárendelt viszony ki volt zárva.

Tacitustól (Germania 12, 14) tudjuk, hogy a germánok is törzsekre oszoltak és a rómaiaknál ezeknek is civitates volt a nevük. Mint különálló államoknak, mindegyiknek saját alkotmánya volt, népgyűlésekkel, melyeket a civitas székhelyén, a néptörzs fővárosában tartottak és külön fejedelmekkel, kiket a népgyűléseken választottak, egészen úgy, mint Galliában a kelták.² Tacitus a germánokról szólva, egy helyütt (Germ. 12) ezeket mondja: eliguntur in isdem conciliis et *principes*, qui iura per pagos vicosequit reddunt; továbbá (Germ. 14): principes pro victoria pugnans, comités pro principe, si *civitas*, in qua orti sunt, longa pace et otio torpeat. De ugyanezen néven – principes – említi Julius Caesar azokat, kik a gaflok törzsfőnökei voltak.³

Azokat a germán törzseket, melyek még Julius Caesar idejében Ariovistussal átkeltek a Rajnán és ott is maradtak a Rajna balpartján, - mint a Németes, Vangiones, Triboci – bizonyára már Augustus Kr. e. 27-ben a trés Galliae berendezésénél a gall civitásokkal együtt meghagyta és újjászervezte.⁴ Északon még az ubiusok alkottak már akkor ilyen civitást, mert ott, hol a fővárosa (Köln) volt, állott Augustus oltára (*ara Ubiorum*), melynél a szomszédos germán törzsek jöttek össze. Ha ez később, Kr. e. 50-ben kolónia (*colonia Agrippinensis*, ifj. Agrippina

¹ Die Schweiz in römischer Zeit, 1854, S. 67. Römisches Staatsrecht III. 1887. S. 765.

² V. ö. Fügner, Des C. Julius Caesar Gallischer Krieg. Erklärungen S. 26.

³ L. Baumann, Die Principes der Gallier u. Germanen bei Caesar u. Tacitus. Jahresbericht über das Königl. Friedrich-Wilhelms Gymnasium zu Berlin 1883.

⁴ Cramer, Deutschland in römischer Zeit S. 126.

után elnevezve, aki ott született) lett, lehetséges, hogy a civitas központját akarta ezzel a császár kitüntetni, vagy ami valószínűbb, a colonia mint római jogú város ki volt a civitas kötelékéből véve, anélkül, hogy megszűnt volna a civitas székhelye lenni.

A balparti germánok csak később kerültek római uralom alá és azok a civitasok, melyek ezeknek földjén találhatók,¹ abból az időből valók,¹ miután Domitianus császár alatt, 90 előtt Germania helyébe, mely eddig egységes katonai kerület volt, Germania inferior és Germania superior provinciák léptek. A szervezés munkáját aztán Trajanus folytatta, midőn 98-ban a Rajnánál tartózkodott. Bizonyosan tőle származik a civitas Ulpia Sueborum Niceretum, Ulpia melléknevéből következtetve, minthogy ez volt a császár neve is. Fővárosa Lopodunum, a mai Ladenburg lett. Épp így későbbi a civitas Mattiacorum, Aquae Mattiacae (Wiesbaden) fővárossal, vagy a civitas Aquensium, mely nevét a főhelye, Aquae (Baden-Baden) után kapta. Schumacher² a Rajna jobbpartján kilenc civitást mutat ki és a legtöbb olyan, melyeket már csak a későbbi feliratokból ismerünk meg. Idővel a civitasok oly fontosakká váltak a rómaiakra nézve, hogy ott is, hol eredetileg hiányoztak, a néptörzsi szervezetek, egészen új civitasokat állítottak fel. Így abból az'ördös vidékből (saltus), mely az agri decumates egy részét alkotta, lett a civitas Sumelocennensis, amelynek főhelyévé a rómaiak a mai Rottenburgot a Neckar mellett (Sumelocenna) tették meg.

*

Tudnunk kell, hogy hogyan volt Galliában és Germániában, mert Pannoniában többé-kevésbé ugyanolyan viszonyok voltak, de forrásaink sokkal hiányosabbak. Ne felejtsük, hogy Galliát maga Julius Caesar ismerteti meg velünk, úgy, amint ez a hódítás idején volt, a germánokat pedig nem kisebb historikus, mint Tacitus.

A nálunk lakott népekről, melyeket a rómaiak meghódítottak, még a legtöbb adatot a geográfusoknál találjuk, akik azokat másodkézből kapták és nem lehetnek egészen hitelesek. Strabótól, aki Augustus idejében írta Geográfiáját és Augustus emlékiratait ismerhette pannóniai hadjáratairól, annyit megtudunk, hogy a pannonok és kelták, akikről főképpen szó van, nem tartozhattak össze. A pannonok nyilvánvalóan illyek voltak és a rómaiak először velők ismerkedtek meg., midőn Augustus a Száva vidékét meghódította és a tartományt elnevezte Pannoniának. Addig, míg a kelták jöttek, az övék lehetett az egész Dunántul is, azután már inkább délen találjuk, ahová a kelták visszaszorították. Ezen különböző származás dacára, mint a kelták, úgy a pannonok is néptörzsekre oszolva éltek és Strabo (VII, 5) több pannon törzset név szerint nevez meg., köztük a breucokat, akik nálunk a leghatalmasabb pannon törzset alkották. Ellenben a kelta törzset kevésbé ismerhette 'és még csak hármát sorol fel; ezek a bojok, scordiscokés tauriscok (VII, 3). Legismertebbek a *Moi*, örölkük szólnak a legrégebb feljegyzések is. J^ésiségkívül nyugatról jöttek, mint a keltái népek általában, melyeket a Rajnától keletre találunk. A Jegrégibb író, aki a mi bojusainkat említi, Julius Caesar (Bell. gall. I, 5) ezt írja rölük i: qui trans Rhenum incoluerant et in agrum Noricum transierant Noreiamque oppugnabant. De még mielőtt

¹ V. ö. Komemaim, Die Zahl der Gallischen Civitates. Klio I. S. 343.

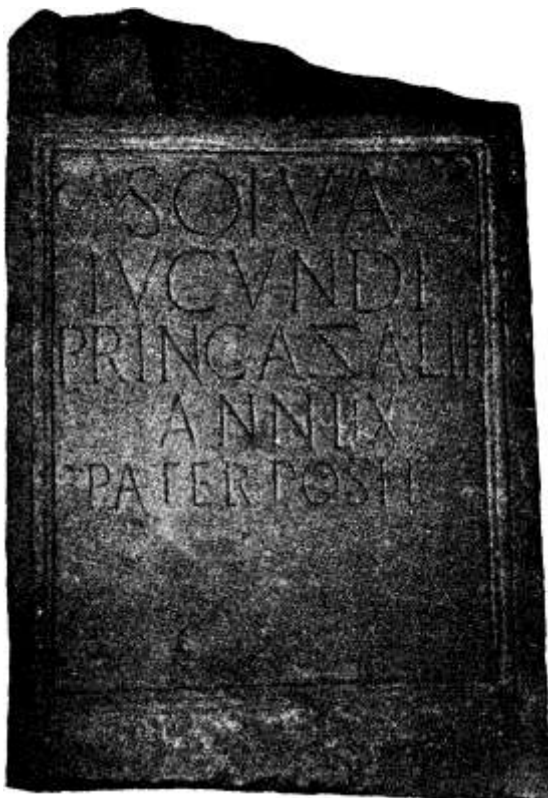
² Siedelungs- und Kulturgeschichte der Rheinlande II. Die römische Periode. 1923. S. 217.

hozzánk, Pannoniába kerültek, Csehországot bírták, mert ez még azután is, hogy onnan a markomannok Idüzték (Tac. Germ. 42. atque ipsa etiam sedes pulvis olim Boiis virtute parva) *Boihaemum* (a mai Böhmen) maradt (Tac. Germ. 28 manet adhuc Boihaemi nomen significatque loci veterem memoriam quamvis mutatis cultoribus). Mindenesetre már Nyugatmagyarországon laktak Julius Caesar idejében és itt a leghatalmasabb kelta nép alkothatták, mely messze kelet felé, talán a Dunáninnen terjeszkedett. De ugyanakkor a dákok Burvista vezetésével nyugat felé nyomultak és a Dunántúlt elfoglalva, mint Strabo (VII, 8) mondja, a thrákokkal és illyrekkal keveredett bojusokat teljesen megsemmisítették, hasonlóképpen a tauriscokat. Így keletkeztek volna a Pliniusnál (III, 24) említett *déserta Boiorum*. Annyi bizonyos azonban, hogy a boiokat továbbra itt találjuk, sőt ők foglalják el a legnagyobb területet, mely Noricum határától a Balatonig terjedt. Maga Plinius (III, 24) említi tovább, hogy a területükön Savaria (Szombathely) és Scarbantia (Sopron) már azért (iam tamen) lakott városok.

Idősb Plinius már a Kr. u. I. század második felében írta művét, amikor a római uralom már az egész Dunántúlra kiterjedt és sokkal többet tudhatott, mint Strabo. De inig a délen lakó néptörzseket olyformán említi, hogy területüket is meghatározhatjuk, a Drávától északra még mindig beéri a népnevek egyszerű felsorolásával. Meglehetősen össze-vissza következnek (III, 25). Praeterea – úgymond – Arvates, Azali, Amantini, Belgites, Catari, Cornacates, Eravisci stb. és utoljára, hol Sirmium városánál a Bacuntius a Szávába ömlik: ubi *civitas* Sirmiensium et Amantinorum, amiből kétségtelen, hogy mindezen néptörzsek nálunk is civitások voltak. Ezek között vannak, mint látjuk, az Eravisci, kiket azonban Tacitus is már ismert (Germ. 28 *Aravisci*). Ellenben most először olvassuk az *Azali* nevét.

Vége Ptolemaeusól tudjuk meg azt is, hogy ezek merre laktak. Ptolemaeus már a II. század közepe táján írta Geográfiáját, amikor Pannónia néhány évtized óta ketté volt osztva: Pannónia superiorra (a Dunántúl nyugati fele) és Pannónia inferiorra (a másik fele a Dunáig). Akkor persze a mai városok egész sora fennállott, melyeket Ptolemaeus meg is nevez, de még ezek előtt olvassuk, hogy az egyes néptörzsek (nála populi) a tartomány mely részében laknak. Pannónia inferiorban (latinul a Müller-féle bilinquis kiadásban II. cap. 15. 2): Incolunt huius provinciae partes occidentales Amantini septentriones versus, infra quos Hercuniates, deinde Andizetes, deinde Breuci; partes vero orientales septentriones versus *Aravisci*, meridiem versus Scordisci. Pannonja superiorban pedig (II. cap. 14. 2): Inhabitabant huius provinciae partes septentrionales *Azali* ab occasu, et Cyni ab ortu, meridianas vero Laticyni infra Noricum et Varciani orientera versus; mediam autem terram *Boii* ab occasu et infra eos Colaetiani, Jassii vero ab oriente et infra eos Oseriates. E szerint Ptolemaeus az eraviscusokat Alsó-Pannónia északkeleti részébe helyezi, ahol lakniok is kellett, az azalusokról pedig úgy beszél, mint akik Felső-Pannónia legészaknyugatibb részében, a bojok fölött laktak. Ha ezen lakóhelyek nem is egészen pontosak, ha a civitates helyett populi a néptörzsek elnevezése, annyi bizonyos, hogy Ptolemaeus nem írja meg, hogy hol laktak, ha területük nincs meghatározva úgy, amint az állami adminisztráció érdekeinek megfelelt. A földölg az, hogy a civitásoknak akkor már szervezve kellett lenni. De ez csak Pannónia kettéosztása után történhetett.

A feliratok nem pótolják az irodalmi kútfőket, melyek bármily hiányosak, mégsem oly szükségesek, mint a feliratok. Ezért ismereteinket elsősorban nekik köszönhetjük és belőlük kell kiindulni. Másrészt a feliratok sokkal hitelesebbek s oly részleteket tartalmazhatnak, melyek az írók adatait helyesbíthetik és kiegészítik. Az ismereteinket is ma már csak a feliratok gyarapíthatják, mert ami az irodalmi műveknél kizárva szokott lenni, mindig újabb és újabb feliratos emlékek kerülnek napfényre. Már régóta ismeretes az a felirat (CIL IX 5363), melyet nem is nálunk, hanem Dél-Itáliában Fermóban találtak és arról szól, hogy az a

Római sirtábla Esztergomból.

L. Volcacius, akinek a követ állították, Pannoniában *prae-fectus ripae Danuvii et civitatum duarum Boiorum et Azaliorum* volt. Eszerint Volcacius mint egy segédsapat (*cohors I Noricorum*) parancsnoka a Duna partjának őrzetével volt megbízva és egyszersmind rendelkezése alatt állottak a bojusok és azalok civitásai.

Erre azonban csak kezdetben lehetett szükség. A felirat csakugyan még a római foglалás első idejéből való. Már Aschbach¹ megállapította, hogy keletkezése a Kr. u. 100. év tájára teendő, Domaszewski² azonban még régebbinek tartja, azt hiszi, hogy Vespasianus előtti, mivel azután már nem igen találunk olyan praefectusokat, kik ilyen megbízatást kaptak volna. Különben magában a feliratban is csak Pannoniáról van szó, ami nem fordulhatna elő, ha már akkor Pannónia ketté lett volna osztva. Mindenesetre ez a legfontosabb, amint ezt pl.

egy másik felirattól³ látjuk, hol a *praefectus civitatum Moesiae et Trihalliae* szintén még abból az időből való, mielőtt Domitianus, valószínűleg 86-ban, Moesiát Alsó- és Felső-Moesiára osztotta.

Most egy oly feliratra akarok áttérni, mely a civitások későbbi idejére vethet világot. ^Esztergomban láttam egy sirtáblán (ábra) és még kiadat-

¹ Die Boier u. Azalier unter Kaiser Traian in Pannonien 1858.

² Die Beneficiariereposten. Westdeutsche Zeitschrift XXI. S. 184.

³ Dessau 1349. V. ö. Filow, Die Legionen der Provinz Moesia S. 3.

lannak mondható.. A Corpusban nem fordulhat elő, mert csak újabban kerülhetett elő. A sírkövet mindössze Némethy Lajos plébános írja le. néhány sorban abban a jegyzékben, melyet az „Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat” régiséggyűjteményének tárgyairól közölt a harmadik Évkönyvben, 1900-ban. Itt csak annyit mond, hogy a múzeum Knauztól kapta, aki tudvalevőleg esztergomi kanonok volt. Amikor a lelőhelyet akartam tudni, azt hallottam Némethytől, hogy az esztergomi. Szamarhegyen találták volna. De nem úgy néz ki, mintha most ásták volna ki a földből, hanem mintha egy falból került volna ki, melybe régebben beépítették. Talán ezért is csonka és a törések régiek.

Úgy, ahogy van: 189 cm. magas és 68 cm. széles. Az egyik oldalapon még két, keretbe foglalt mezőt láthatunk, az alsó a felirattal egészen ép, de a felsőből csak nagyon kevés maradt meg: a bal szélén egy lapos pillér alsó része a vékony léctagból és keskeny torusból álló lábbal, ezen belül pedig széles pillér, mely sokkal alacsonyabb volt és egy boltív egyik végét tartotta. Ugyanez a tagozás ismétlődött természetesen a másik oldalon. Ezen architektonikus keret arra szolgált, hogy egy fölül félkörű mezőt vagy fülkét zárjon körül, amelyben az elhunyt mellképe foglal helyet. Sajnos, ez sem mutat többet a vállaknál s ami egészen szokatlan, nincs rajta semmi ruha, hanem a vállak épp úgy, mint a nyak, simára vannak lecsiszolva, Jóformán csak a feliratból tudjuk azt, hogy nőt ábrázolt.

A régebbi sírköveken ha volt is mellkép, vagy akár egész alak, rendszeren hiányzik a külön keret. Az u. n. aedícula a felső háromszögű záródással, ami ezt a követ is díszítette a fölirat fölött, már csak későbbben lép föl. Épp azért abból a kevésből is, amit a felső rész mutat, annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy sírtáblánk nem lehet korábbi a második századnál. És erre a későbbi időre vall a keret is, mely a feliratos mezőt körülveszi. Másrészt, a II. „századnál későbbre sem tehetjük, mert ennek meg ellentmond a felirat. Még talán leghelyesebb,, ha a 11. század közepénél túl nem megyünk.

Maga a felirat ugyanis inkább a régebbi időkre, az I. századra mutat, mint a későbbiekre. Meglátszik ez a betűk formáján is. Ugyanezeket a hosszúkás betűket látjuk pl. egy aquincumi sírkövön, mely egy lovascsapat Claudius nevű katonájáról szól és valószínű, hogy még az I. század közepe tájáról, I. Claudius császár (41-54) idejéből való.

Épp így korainak látszik a felirat szövege. Hiányzik ugyan a *H(ic) S(ita) E(st)* formula, mely a régibb sírfeliratokra oly jellemző, de az elhunyt neve nominativusban áll és hozzá más állítmány nem is gondolható. Ellenben itt sem találjuk a felirat elején a *D(is) M(anibus)* szavakat rövidítve, amelyek meg a későbbi feliratok tipikus alkatrészei, mikor az elhunyt nevét dativusba tették s a mondat alanyát annak a neve képezi, aki a sírkövet állította. A régebbi köveken, mint itt is, az, hogy ki állította az emléket, külön mondat s az állítmány *posuit*; a kövünkön POSIT olvasható, amint ezt pl. egy sopronvidéki sírtáblán (CIL III 4263) is találjuk, amely pedig szintén ebbe a csoportba tartozik.

Elsősorban ezek azoknak a sírfeliratoknak főbb sajátosságai, melyek az első időben idegenből hozzánk került katonákról emlékeznek meg és

¹ Budapest Régiségei VII. 33. 1. (képpel).

belenyúlnak még a Kr. u. II. századba.¹ De már Hadrianus óta a bel-földiek talárluk a légiókban s attól kezdve változnak meg a feliratok is.

Így szólnak a régebbi feliratok általában és ami természetes, a bennszülöttek sírfeliratai sem lehettek másképp szerkesztve. Ezeknek a legnagyobb száma épp ezért szintén még az I. századból származik, amikor az idevalók először láttak római sírköveket és azokat utánozni kezdték. Nem is szakadhatott meg ezek sora oly korán, mint a katonasírköveké, úgy hogy ezek fenntartották magukat a II. században. Már pedig a mi sírkövünk is ezen utóbbiak sorába tartozik, mert, mint láttuk, ami a sírkő korát meghatározza, a díszítése, a régibb jellegű felirat dacára, legalább is a II. század első felére mutat.

Hogy feliratunk egy barbár bennszülött sírkövén állott, azt a felirat első olvasásából látjuk. Olvasása a következő:

Soha, Iucundi princ(ipis) Azali(orum) filia), ann(orum) LIX; pater posuit.

Leghamarabb felismerhetők a barbár hangzású személynevek, mint pl. *Brogimara, Battevilla* stb.² Feliratunkban ilyenfajta név ugyan nincsen, de ennél fontosabb, hogy a név nem lehet háromtagú, mint a római polgáré. A bennszülöttek is, mint a római rabszolgák, tulajdonképpen csak egy nevet viseltek és az, ha az illető római polgár lett, megmaradt cognomennek; a praenomen és nomen, melyek megelőzték, csak a római polgárjoggal jártak. A feliratunkban említett név mindenesetre nőnemű és női névnek is tekinthetjük. A barbár nőnek természetesen még kevésbé lehetett hosszabb neve, mint a férfinak, mikor a római polgárnőnek is két névvel kellett beérni, mert a praenomen hiányzott. Addig is azonban, míg a bennszülöttek megkapták a római polgárjogot, úgy az egytagú férfi, mint női nevekhez a közelebbi meghatározás végett rendszeren hozzájárult a filiatio, ami a római neveknél is régebben előfordult: az atyának neve genitivusban, kiegészítve a filius, illetve filia szóval.

Feliratunkban az elhunyt neve *Solva*, aki *Iucundus* leánya volt. Nálunk *Solva*, mint személynév eddig ismeretlen volt és az sem valószínű, hogy Pannonián kívül előforduljon. Annál ismeretesebb, mint egy város neve, *municipium Flavia Solva* (Leibnitz), mely Noricumban feküdt és kétségkívül kelta eredetű volt. A neve is bizonyára csak a római uralom alatt kapott latinos hangzást, mint nálunk Aquincum. Ezenkívül volt azonban nálunk is egy római helység, éppen a mai Esztergom helyén, melyet Mommsen úgy ismer mint Salvát és legalább a Corpusban *Solva* Esztergom római neve (CIL III p. 459.) Ámde az irodalmi forrásokban úgy is szerepel ugyanennek a helynek a neve, mint *Solva* és ezért már eddig is ezt épp oly helyesnek tarthattuk. Így Ptolemaeus kézírataiban mind a két változat olvasható, Müller kiadásában (II. cap. 15. 3) mégis a pannóniai helységek felsorolásában *Solva* áll. Az Itinerarium Antonini Parthey-Pinder-féle kiadása a szövegben (127. 1.) ugyan *Salva* alakban közli, de megjegyzi, hogy több kéziratban *Solva* olvasható „quod fortasse melius”. Végre a Notitia Dignitatum, ezen legkésőbbi forrásunk, két helyen említi s mindkét helyen *Solva*, illetve *Solve* a helység neve. Ezért a kiadója,

¹ V. ö. Budapest Régiségei VII (1900) 27. 1., hol először kísérlettem meg ezen legrégebb feliratok kormeghatározását. A németek (Weynand, Klinkenberg) valamivel később, a Bonner Jahrbücher 1902. évfolyamában közölték idevonatkozó megfigyeléseik eredményeit; Hampel József dolgozata pedig a „Nemzeti Múzeum legrégebb pannóniai, sírtáblái” czímen 1906-ban lett ismeretes.

² Összeállította először Hampel, Budapest Régiségei IV. 40. 1.

Seeck, maga nem is használhatta másképp, sőt a jegyzetben az Itinerariumhoz hozzáteszi, hogy ennek a legjobb kódexei szintén Solvát írnak. A kérdést, hogy melyik a helyesebb, csak az dönthette volna el, ha ezen helység nevével legalább egyszer egy köfeliratban találkozunk, amikor a felirat legalább is egykorú bizonyítékot nyújt. Most először olvassuk egy kövön a *Sólva* nevet, az igaz, hogy nem mint a helység nevé, hanem mint személynevet, de hogy a sírkövet, melyen ez a név áll, éppen Esztergomban találták, már eleve valószínűvé teszi, hogy a két név ugyanaz, és a helység neve sem lehetett Salva, hanem Solva volt. Egy más példa, mikor egy helység neve és egy személynév között alig van különbség: nálunk Adnamatia (Dunaföldvár), a feliratokban pedig ismételve Annamata, mint egy bennszülött nő neve. Lehet, hogy ez csak a keltáknál volt szokásban, de akkor ebből is az tűnik ki, hogy Solva nem lehetett latin eredetű szó, hanem barbár név volt, mint maga a helység, amelynek nevét aztán az elhunyt fölvette. Mert, mint még látni fogjuk, semmi kétség, hogy a helység, mely Esztergom helyén volt, kelta volt, amilyen a *noricumi Solva* is.

A kapcsolat azonban, mely a két név között van, még szorosabb és éppenséggel nem lehet véletlen, hogy Solva sírkövét éppen Esztergomban találták, ahogyan magát a helységet is hívták. A római polgár hazája az egész római birodalom volt és a hely, hol meghalt és sírkövét felállították, messze távol lehetett onnan, ahol született. A bennszülötteket, kik nem voltak római polgárok, legfőleg mint katonákat vihették el a szülőföldről, különben ott éltek és haltak meg, ahol születtek. Ha valaki közülök oly állásba jutott, amit a feliratban érdemes volt felemlíteni, az csak lokális jelentőségű lehetett és elsősorban arra a helyre vagy vidékre vonatkozott, hol a feliratos követ találták. És ilyen bennszülött *Iucundus* is, Solva atyja, ki nem kevesebb volt, mint *princeps Azaliorum*.

Az azalokat, mint láttuk, Ptolemaeus Felső-Pannonia néptörzsei között említi, de nem lakhattak csak a provincia északnyugoti részében, mint Ptolemaeus mondja, mert a katonai diplomák közül mind a három, melyeket az azalus-törzsből való katonák kaptak, jóval keletebbre került napfényre. Lelőhelyeik: Ászár és Oszöny Komárom megyében, Oskü Veszprém megyében. Az Itinerarium Antonini említi még Brigetio (Oszöny) és Crumerum (Nyergesujfalu) között egy *Azao* nevű helységet (CIL III p. 460), melyről Hampel József¹ azt hiszi, hogy eredeti formája Azaliorum vagy Azalum lehetett, ami tehát szintén azt bizonyítaná, hogy ez az azalok egyik helysége volt. Innen már nincs messze Esztergom, ahol kövünket találták és így az azalok területét könnyen kiterjeszthetjük idáig. Azért még mindig igaza van Ptolemaeusnak abban, hogy az azalok Felső-Pannoniában laktak, hiszen Ptolemaeus korában, amikor Brigetio Felső-Pannoniához tartozott, ennek határa, mely Alsó-Pannoniától elválasztotta – mint a CIL térképe is mutatja, – annyira keletre húzódott, hogy Esztergom, sőt vidéke, beleesett Felső-Pannoniába. Csak később, a III. században változott meg a határ, amikor Brigetiót Alsó-Pannoniához csatolták.

Legkevesbé lehet azonban kétség az iránt, hogy Solva az azalok földjén feküdt, azért, mert Iucundus, mint az azalok törzsfőnöke, nem is lakhattott másutt. Ilyenformán azt is megtudjuk, hol volt a székhelye. Nyilvánvaló, hogy ez a hely nem lehetett más, mint ahol a követ találták: Esztergom = Solva. Talán ezért is nevezte el Iucundus a leányát szintén Solvának.

¹ Adalék Pannónia történetéhez Antonius Pius korában. Akad. értek. 1884. 27.1.

Mint Franciaországban és Németországban, hol civitasok voltak, nálunk is mindegyik civitas területén kellett egy helynek lenni, mely az illető néptörzs központja volt. Ezek még abban az időben keletkeztek, mikor a bennszülöttek önálló állami életet éltek és tulajdonképpen várak voltak, melyek magaslatokon emelkedtek. Solvában, illetve Esztergomban megvolna a Várhegy „tetején az a hely is, mely ilyen kelta vár elhelyezésére legalkalmasabbnak kínálkozott.

Ezek a kelta-germán oppidumok ezt a jelentőségüket a rómaiak alatt természetesen elvesztették, mint telepek azonban fenmaradhettek és egyik-másik virágzó római községgé lett. Olyan telep, mely még a rómaiak előtti időből származott, több is lehetett egy civitas területén, amint ezt a későbbi római városok nevei mutatják, melyek nem latinok, hanem barbár eredetűek. Hogy melyik volt a civitas központja, épp ezért nem oly könnyű megállapítani és az ide vonatkozó kutatásoknak mindig egyik feladata. Amikor még azt hitték, hogy az azalok csak Felső-Pannonia nyugati részében lakhattak, Ascbach Vindobonát (Bécs) volt hajlandó az azalok fővárosának tartani, később Hampel József Azaora gondolt (27. l.), s ha nem is hivatkozott, de hivatkozhatott volna Taurunumra (Zimony), mely nyilván azért volt a tauriskok fővárosa, mivel ugyanazt a nevet viselte, mint maga a törzs. Mégis rendesen más volt a főváros neve, mint a néptörzsé; csak Aquincumot említem, amely az eraviskok központja volt. Épp így lehetett Solva az azalok fővárosa.

Azt az önállóságot, melyet a bennszülöttek a római hódítás előtt élveztek, a római uralom alatt természetesen nem tarthatták meg. Különösen az első időben, mikor a bennszülöttek felkelésétől kellett tartani, nem lehetett a római kormány elnéző és engedékeny. Az azalok is a bojokkal együtt, mint láttuk, az I-ső században még egy prefektus alá voltak rendelve. Ám idővel az alattvalók beletörődtek helyzetükbe, sőt a rómaisággal többé-kevésbé megbarátkoztak és talán a latin nyelvet is megtanulták, szóval eljött az idő, mikor a megbízhatóságukhoz már nem férhetett kétség. Maguk a rómaiak várták talán legjobban ezt az időt, mert ez nemcsak a provincia pacifikációját jelentette, hanem attól kezdve a néptörzseknek is visszaadhatták az autonómiájukat és belevonhatták a provincia kormányzásába.

A *princeps* Azaliorum, mely a kövünkön feltűnik, lényegében most is olyan magas állást jelent, mint régen, a néptörzs feje volt s mint ilyen, csak úgy állhatott annak élén, ha maga a civitas autonóm volt. Ha nem is gyakran, de másutt is felbukkant így a princeps a feliratokban, pl.: CIL III 2776 *princeps Oelmatarum*, CIL III 1322 *Delmata princeps*, sőt Schulten¹ idéz egy feliratot Itáliából, amelyben *Firmus Ingemii f. princeps Sahinorum* olvasható és megjegyzi hozzá: Dieser princeps u. der Trumplini werden doch Bedenken erregen gegen die Mommsenische Aufstellung, dass die attribuierten Gemeinden keine eigenen Beamten gehabt haben. Még bizonyosabb, hogy a civitasok maguk választhatták tisztviselőiket s ezek közé tartozott elsősorban a princeps.

Az azalok civitasának mindenesetre megvolt ez az autonómiája abban az időben, amelyből a feliratunk származik. Ez az idő pedig, mint láttuk, körülbelül a Kr. u. II. század első felének felel meg. Akkor azonban már nálunk is végleg rendezve voltak a provinciák viszonyai, úgy, amint azok Trajanusnak voltak köszönhetőek. Trajanus volt tudvalevőleg az a római

¹ Die peregrinen Gaugememde, Rhein, Mus. 1895. S. 516.

császár (97-117), aki Pannóniát 105 és 107 között ketté osztotta és ennek következtében a két új provinciát, Pannónia superiort és Pannónia inferiort újra szervezni kellett. Nyilván akkor történt a civitasok újjáalakítása is, mely az autonómiát biztosította nekik. Galliát sem szervezte Julius Caesar mindjárt a hódításkor, hanem csak Augustus, mikor Galliát az ismeretes trés Galliae tartományokra osztotta. Németországban pedig, mint láttuk, a civitasok jóformán csak azóta ismeretesek, mióta a Flaviusok, illetve Trajanus megszervezték.

A civitasok ezen organizációja volt talán a legnehezebb feladat, mellyel a provinciák új szervezése járt. De a római kormányzatnak szüksége volt rájuk; szüksége volt a városi kerületek mellett vidéki kerületekre, úgy, amint ma is az autonóm városok mellett szükség van a megyékre, amelyek szintén autonóm módon végzik nemcsak a saját igazgatásukat, hanem az állami teendőket is ellátják. A legnehezebb és a római államra nézve kétségkívül a legfontosabb volt a bennszülöttek ujoncozása, melyet nem is végezhetek el a római jogú városok saját tisztviselői. Ellenben régtől fogva megvoltak a néptörzsek a maguk külön területével, vagyis a civitasok és így már eleve megvolt az alap, melyen az ujoncozás történjék. Csakis így érthető, amint erre különben már Fröhlich Róbert rámutatott,¹ hogy a katonai diplomákon a bennszülöttek neve után a hovatartozás megjelölésére valamely néptörzs neve áll.

Az azalok közül hárman kaptak ilyen diplomát (CIL III D. LX, LXI. LXV), mely nekik a polgárjogot megadta. Mindegyiken az illető katoná mint *Azalus* szerepel. Más diplomákon más törzsnévek fordulnak elő: *Boius*, *Eraviscus*. Megtalálható ugyanez a közelebbi meghatározás egyes barbár sírköveken (CIL III 3325: *Bato Trantonis f(i)lius) Aravis eus*), sőt a CIL III 10307 felirat szerint előfordul *Aurelia As alia* is, de a katonai diplomákba más adatok nem kerülhettek, mint csak a hivatalosak és természetesen nem az volt a fontos, hogy az illetőnek nemzetisége föltüntetve legyen, hanem azért történt a törzsnév bejegyzése, mert ez egyszersmind a civitást jelentette, mely szerint az ujoncozásnak történni és a katonai lajstromokat vezetni kellett.

Azokon a diplomáinkon, melyek a II. századból származnak, kivétel nélkül is így az egyes néptörzsek (civitasok) neveit olvassuk. Ha az I-ső századbéli diplomákon a hovatartozás még csak úgy van jelezve, hogy *Pannonius*, ez is arra mutathat, hogy akkor a civitasok még nem játszhatták azt a szerepet, melyet Trajanus nekik szánt, mikor újjászervezte. Mint látjuk, mikor a rómaiak a civitasokat hivatalosan elismerték, a bennszülöttekre való tekintetnél fontosabb volt az állam érdeke, sőt ez volt az irányadó. Épp ezért megtörténhetett, hogy a régi civitasok közül egyeseket megszüntettek vagy összevontak. Mindenesetre újra kellett minden egyes civitas határait megállapítani, annál is inkább, mert ezek sem maradhattak mindig a régiak.

Hogy valamely civitas minő területet foglalt el, ez is olyan kérdés, mely az idevonatkozó kutatásokat foglalkoztatja. Az azalok határaitól is szólt már Hampel József ugyanabban a dolgozatában, melyben egy azalus katonának Ászáron talált diplomáját publikálta.² Kelet felé minden bizonnyal Esztergomon túl terjedt a civitas, már azért is, mert Sólya, mint a civitas központja, nem feküdhett egészen a határon.

¹ Budapest Régiségei III. 151. 1.

² Adalék Pannónia történetéhez Antoninus Pius korában. 1884, 27. 1.

Az utak építése és fenntartása ugyan a katonaság dolga volt mindig, de a későbbi időkben ez a teher is egészen az alattvalókra hárult. Arabiában¹ és legalább Németországban egyes vidékeken a mér földjelzőkövek az utak távolságát attól a helytől számítják, mely a civitas központja volt és nem mennek tovább, mint az illető civitas határa. Így a *civitas Mattiacorum* földjén *Aquae Mattiamé* (Wiesbaden) a kiinduló pont a számításnál. Nálunk a légiók táborhelyeitől kezdődött a számítás: Aquincumtól, Brigetiótól és természetesen a határig tartott, mely Alsó-Pannoniát elválasztotta Felső-Pannoniától. De később is, mikor már Brigetio Alsó-Pannoniához tartozott, az utat, mely Brigetiót összekötötte Aquincummal, továbbra egyfelől Aquincumból, másfelől Brigetiótól kiindulva számították.² Ennek a magyarázata, mint már Domaszewski jelezte, csak az lehetett, hogy a számítás Brigetiótól kezdve továbbra is addig tartott, ameddig az azalok földje terjedt, Aquincumtól kezdve pedig ott végződött, hol az eraviskusok civitása.

Ez a határ a két szomszédos civitas között pedig ugyanaz, mely a II. században Felső-Pannonia és Alsó-Pannonia között húzódtott. Meglepő, mennyire keletre ment: a Dunánál Pilis-Maróthtól keletre kezdődött és az utat Aquincum és Brigetio között Csévnél metszette. Egész idáig kellett tehát az azalok földjének is terjedni. Később, a III. században, mikor Brigetiót Alsó-Pannoniához csatolták, a határ a két tartomány között ugyan megváltozott és természetesen Brigetiótól nyugatra volt, de az azalok és eraviskok között nem változhatott meg és ismét ez határozta meg, hogy Valeria tartomány, melyet Diocletianus (284-305) újonnan szervezett Alsó-Pannonia északi részéből, nyugat felé nem terjeszkedhetett tovább, mint az eraviskok földje.³

Annyi bizonyos, hogy a civitasok nálunk a római uralom végéig fennállottak. Már a III. század második feléből való az az oltárkö, melyet a császár (Carus) és a *civitas Eraviscorum* üdvéért állítottak.⁴ A követ Budán találták, tehát Aquincumban, mely akkor már régen római jogú város (colonia) volt, de amellett megmaradt a civitas központja. V. ö. 91. 1. Kölnről van szó, melynek ugyanez a kettős szerepe lehetett.

De a rómaiak nem is gondolhattak arra, hogy megszüntessék a civitasokat, mint ezt még Aschbach gondolta. A római kultúra elterjedése és a városi élet kialakulása nem vezetett odáig, hogy másféle római intézményekkel helyettesíteni tudták volna. Később a rómaiság nem-hogy erősödött volna, ellenkezőleg, gyöngült. A rómaiak még a határvédelmet sem voltak képesek a maguk erejéből ellátni, hanem a bennszülöttekre bízta. Annál inkább meghagyhatták az ő kezükben az adminisztrációt, amelyet addig is a civitasok elláttak. Bizonyára ők maguk is ragaszkodtak hozzá, mint olyan ősrégi intézményhez, melyet még abból az időből fenntarhattak, mikor a római uralmat nem ismerték. Úgy kell lenni, hogy magának a keltaságnak fennmaradása hozzájuk volt kötve és jórészt ezért maradt fenn a civitasokkal együtt a keltaság a római uralom végéig, sőt azon túl.

¹ Domaszewski, Die Beneficiariierposten und die römischen Strassennetze S. 174. Jegyzetben.

² Domaszewski, u. o. 184. 1. Jegyzetben.

³ V. ö. Salamon, Budapest története I, 116. 1.

⁴ Először Fröhlich Robert ismertette. Budapest Régiségei III. 148. 1. CIL III 10.418,

Ott, mint Franciaországban, ahol a római kor nem szakadt meg úgy, mint nálunk, a későbbi dioecesisek megtartották a régi civitasok határait és éppen a dioecesisek határai, amennyiben a középkori forrásokból ismeretesek, teszik lehetővé a civitasok határainak megállapítását. Ez a kontinuitás többé-kevésbé a Rajna vidékén is kimutatható.¹

Nálunk is a kereszténység úgy tarthatta fenn magát, ha a bennszülöttek körében vert gyökeret és ezeknek régi intézményeit felhasználta. Vájjon a *diocesis Strigoniensis*, ezen legrégebb egyházmegye, szintén nem úgy keletkezett, mint a *civitas Azaliorum* folytatása és nem azért lett Esztergom az egyházmegye székhelye, mert a római korban is Solva volt a civitas fővárosa, hol a *princeps Azaliorum* székelt?

¹ Schumacher, Besiedelungs- u. Kulturgeschichte der Rheinlande II. Die römische Periode. 1923. S. 213.